

Джерелознавство та історіографія

УДК 930.22

В. Г. Космина

СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНА ДИХОТОМІЯ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА І ПИТАННЯ КОГЕРЕНТНОСТІ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті аналізується проблема суб'єкт-об'єктної дихотомії історичного джерела. Вона тривалий час перешкоджала досягненню когерентності в дослідженні історичних фактів та історичних джерел. Автор статті пропонує вирішити цю проблему, застосувавши системно-комунікативну соціологічну теорію Нікласа Лумана.

Ключові слова: історичне джерело, історичний процес, когерентність, суб'єкт-об'єктна дихотомія

Звичне й зрозуміле для всіх пояснення терміну “історія” можна знайти в тлумачному словнику: це “процес розвитку природи і суспільства” та “наука, що вивчає в хронологічній послідовності хід розвитку людського суспільства та його закономірності” [1, с.371]. І “процес розвитку”, і “вивчення ходу розвитку” вказують на одне – когерентність, або зв'язність, самих історичних подій і явищ. Між тим, для історичної науки виявлення й пояснення цієї зв'язності є однією з найскладніших проблем. На зламі XX-XXI ст. її розв'язання постає ще менш реальним, ніж у минулому, що й змушує в котрий раз говорити про кризу історичної науки. На пострадянському просторі її зазвичай пов'язують з крахом старої марксистської формаційної методології, яка по-своєму “інтегрувала історію” й після втрати якої вітчизняна наука стала нагадувати “флот без розпізнавального прапора” [2, с.3; див. також: 3]. На Заході все більш часті розмови про кризу [див., наприклад: 4, с.405] спричинив наступ постмодернізму з його так званим “лінгвістичним поворотом”, який взагалі “розвінчав” великі наративи, включно з марксистським, що тривалий час забезпечували хоча б позірну когерентність історичного процесу. Так, німецький історик права М. Штолляйс стверджує, що історик – “всього лише вчений різновид роду “поетів чи письменників”, що спирається на старі тексти та свідчення” [4, с.405]. Наявність загальної кризи соціальних наук, що зачепила й історію, визнала навіть французька історична школа “Анналів”, що завжди була чутливою до методологічних новацій [5, с.8].

Як зазначає російський дослідник М.Є. Копосов, криза, що стала очевидною після “визволення від догматизмів” старої парадигми, проявляється передусім у “здрібнюванні історії”, в її розпаді на незв'язані між собою дискурси. Історик пов'язує її витoki з традиційною “дихотомією суб'єкта і об'єкта”, яку не змогли подолати ні позитивістська наука, ні, врешті-решт, сучасні науки про свідомість [6, с.45-46, 307]. Утім, за твердженням Ю.Л. Бессмертного, суб'єкт-об'єктна дихотомія в історичному пізнанні є загальновідомою, і “проблема її розв'язання загострюється щоразу, як досягається нова стадія в осмисленні нами все більшої складності предмету, що вивчається” [5, с.16]. Інші автори також вказують, що “у всі епохи, у всі періоди розвитку історичного знання робилися спроби зняти антиномію між уявленнями про суб'єктивність та об'єктивність історичного пізнання. Зняття цієї антиномії – основна, зазвичай неявно виражена мета гносеологічної рефлексії в історії” [7, с.48].

Проте проблему дихотомії (грецьк. “dichotomía” у логіці означає поділ на дві взаємовиключні частини) найчастіше зосереджують на пізнавальній діяльності історика, його мисленні, конструюванні ним фактів тощо. На це вказує й назва книги М.Є. Копосова – “Як думають історики”. Менше уваги приділяється проблемі відношення об'єктивного і суб'єктивного в самій суспільній дійсності, що свого часу була обґрунтована Є. Топольським і сьогодні залишається “фундаментальним питанням історіографії й сучасних гуманітарних наук” [8, с.71,74]. Те ж саме стосується й історичних джерел, через які історики здобувають історичне знання “опосередковано” [див.: 9, с.100]. Відповідно до поширеної концепції градації історичних фактів, розрізняють три їх категорії: факти історичної дійсності, факти історичного джерела та факти історичної науки [10, с.152]. В певному відношенні саме “факти джерел” опиняються в центрі уваги дослідницької діяльності історика. Але ж і цим “посередникам” властива суб'єкт-об'єктна дихотомія. “Факт письмового історичного джерела, – відзначають російські історики К.В. Хвостова та В.К. Фінн, – це свідчення сприй-

няття фактів дійсності в свідомості авторів джерела. Факт джерела – носій суб'єкт-об'єктної кореляції, коли в якості суб'єкта виступає автор чи автори джерела" [7, с.154].

Отже, суб'єкт-об'єктна дихотомія набуває для історичної науки рис свого роду тотальності й охоплює історичний процес, джерела-посередники й саме історичне пізнання, створюючи для історії та інших соціально-гуманітарних наук якесь "зачароване коло" і практично унеможливляючи когерентний опис історії традиційними засобами без опори на передпосилочне знання. Констатуючи кризу в сучасній історичній науці, відомий російський медієвіст і рішучий прихильник історичного синтезу А.Я Гуревич змушений був визнати: "Суспільство живе начебто в двох вимірах – в матеріальному світі і в світі уяви... Перед істориками, котрі розглядають суспільство як цілісно-суперечливу систему, стоїть нелегке завдання: охопити різні боки його життя, від економічного до інтелектуального, й осмислити його у вигляді деякої тотальності. ...Потреба в історичному синтезі давно назріла. В якій мірі подібний синтез досяжний, залишається не цілком зрозумілим..." [11, с.34].

Виходить, що суб'єкт-об'єктна дихотомія, в тому числі в поглядах на історичне джерело, носить для історичної науки ледь не парадигмальний характер. А отже, щоб шукати вихід із цього замкнутого кола до реальної когерентності історичного процесу, необхідно схарактеризувати природу самої цієї "парадигми" та вже реалізовані в її межах спроби досягнення зв'язності історії. Деякі питання відповідної дихотомії історичних фактів дійсності вже розглядалися [див.: 12; 13]. Мета ж цієї статті полягає в тому, щоб, не торкаючись загальної обширної проблематики джерелознавства, окреслити витоки самої суб'єкт-об'єктної дихотомії в інтерпретації фактів історичних джерел, проаналізувати здійснені в її рамках спроби когерентного опису історії та виявити причини їх неефективності.

Насамперед звернемо увагу на традиційну для європейської раціональності онтологічну трактовку світу і елементів (речей), з яких він складається. Така установка була успадкована від часів античності та середньовіччя. Суть її проста. Все, що можна спостерігати чи навіть уявляти, існує. Єдність світу, субстанціональність та, відповідно, однозначність всіх речей гарантуються їх буттям. Отже, "окремі речі можуть існувати, виходячи з себе самих, адже їх буття має бути відрізане тільки від їх небуття, а їхнє небуття нічого не спроможне їм додати" [14, с.40]. Взагалі-то в середньовічній ієрархічній "картині світу" визнавалася субстанціональність лише Бога, а світ і речі – її проявом чи породженням. Та коли віддиференціація системи науки (XVI-XVII ст.) поставила в порядок денний пошук наукою власних методологічних засад, вказана ідея була дещо переосмислена. Було "винайдено" дві нові субстанції.

Заслуга в цьому належить одному з засновників методології класичної науки Р. Декартові, авторові "Міркування про метод" (1637). В цьому й інших трактатах французький філософ обґрунтував ту засадову філософську проблему, яка вважається начебто самою собою зрозумілою й на якій впродовж століть зводилася будівля науки, а саме: проблему співіснування двох самостійних (якщо не протилежних) субстанцій – "мислячої" ("душі") та "тілесної" ("протяжної в довжину, ширину й глибину"), іншими словами – свідомості й матерії. При цьому перша з них ніби знаходить у собі докази достовірності і себе самої (*cogito ergo sum* – я мислю, отже я є), й іншої субстанції (через свою здатність уявляти і відчувати дійсність тілесних речей). Більше того, оскільки ні в самосвідомості, ні в чуттєвому досвіді неможливо знайти докази існування Бога, то ідея Бога логічно виводиться з того, що вона є вродженою й відповідною до його реального існування. Бог є найвищою, уседосконалою субстанцією й творцем двох інших, менш досконалих субстанцій [див.: 15, с.33,48-55]. При цьому тілесна субстанція (весь навколишній для мислення світ, включно з тілом людини) була створена як механічна, тобто така, що рухається в просторі за законами механіки. З цього випливала й теорія пізнання Декарта: свідомість досліджує або тілесну субстанцію – методами, обґрунтованими філософом, або ж саму себе – шляхом інтроспекції.

У добу Просвітництва цей картезіанський дуалізм став невід'ємною складовою частиною європейської філософії. Для неї вся онтологія світу являла собою співіснування та взаємодію двох зазначених субстанцій (зазвичай уже при елімінуванні третьої, головної для попередньої філософської традиції субстанції – Бога). Різні філософські течії могли вважати визначальною або першу з них ("ідеалізм"), або другу ("матеріалізм"), або, рідше, їх рівнозначність (дуалізм), але тією чи іншою мірою обидві прямо чи непрямо були присутні в усіх філософських вченнях [див.: 16, с.20-170]. Так, у гегелівській системі і свідомість, і матерія виступали проекцією Абсолютного Духу, що розвивається за законами діалектики, але безпосереднє відношення до нього мала, звісно, тільки людська свідомість, яка й служила самопізнанню Духу. Єдність Абсолютного Духу означала і єдність історії. В матеріалізмі свідомість теж не зникає, а постає як один, притому найвищий, притаманний лише людині, прояв властивості матерії до відображення. Позаяк свідомість є лише "формою відображення матерії", то дихотомія свідомість (відображення матерії)–матерія поширюється на пояснення всього, де якусь роль відіграє людина з її свідомістю. Такими дихотомічними парами виявляються людина–природа, культура–природа, суспільство–природа, в суспільстві – політична (ідеологічна) надбудова–економічний (матеріальний) базис, в людині – свідомість–тіло.

На ґрунті цієї онтології формувалася й гносеологія: в загально-філософському контексті свідомість пізнає несвідому матерію, закони її будови і руху, тобто, пізнає її як певну єдність. В більш спеціальних, власне гносеологічних, термінах це звучало так: свідомий суб'єкт пізнає об'єкт, або об'єктивну дійсність. Об'єктивна дійсність, об'єктивна реальність – це все те, що існує незалежно від суб'єкта і на існування чого він вплинути не може. Формувалися й відповідні методи досліджень, які забезпечували суб'єктові чуттєву та логічну достовірність результатів. Настав "золотий вік" природничих наук, передусім тих, що вивчають інтегративні механічні (в картезіанському або ньютонівському розумінні) закони руху матерії (фі-

зика) та її будови (хімія). Додисциплінарне інтегроване наукове знання у XVIII-XIX ст., розширюючись і поглиблюючись, змінюється дисциплінарним, природничим наукам щедро надають свій інструментарій математика і логіка.

Цей розквіт класичної науки становив справжній виклик для історії, яка в ситуації загального визнання "двох субстанцій" вимушена була шукати єдності історичного процесу на боці однієї з них. Ця дилема пошуку поширювалась і на підхід до історичних джерел. Що в них є визначальним: реальність відображення в них "об'єктивних" результатів людської діяльності чи реальність прояву в них "суб'єктивного" сприйняття цієї діяльності самими її учасниками та спостерігачами (авторами джерел)? Сама онтологічна (в картезіанському розумінні) двоїстість джерел, власне, їх суб'єкт-об'єктна дихотомія, уможлиблювала дві дослідницькі стратегії. Одна з них полягала в тому, щоб, спираючись на чуттєву достовірність історичних джерел (письмовий документ, археологічна знахідка, матеріальна пам'ятка культури тощо) і розглядаючи їх як незаперечні свідчення об'єктивного змісту історичного процесу, пробувати відтворити й пояснити його об'єктивну когерентність, не надто зважаючи на суб'єктивність спостережень його учасників, а роблячи акцент на загальній єдності людської природи. Інша передбачала досягнення єдності історичних подій через звернення до цілісності внутрішнього світу самих "суб'єктів" історії, передусім творців історичних джерел, виявлення єдиного людського виміру історичного процесу.

Молода історична наука від початку орієнтувалася переважно на методологію природничих наук. Як відомо, основи теорії наукового джерелознавства були закладені в XIX столітті передусім німецькими дослідниками (філософ і теолог Ф. Шлеєрмахер, філолог Ф.Л. Вольф, історики Б.Г. Нібур, Л. фон Ранке, І.Г. Дройзен та ін.). Вони обґрунтовували загальні методи критики й інтерпретації історичних джерел, а останні зазвичай поділяли на безпосередні фрагменти минулого (історичні залишки) та людські свідчення про нього (історичні перекази). З середини XIX ст. дослідницьку стратегію німецької школи продовжила й розвинула позитивістська історіографія, перш за все англо-французька. Позитивісти в душі класичної науки і природничо-наукової методології орієнтувалися лише на "об'єктивне" в історичних фактах. Історичні джерела вони розглядали як "позитивно" проявлені "сліди" минулого й своє завдання бачили у встановленні їх достовірності і наступному з'єднанні цих достовірних фрагментів минулого в цілісну оповідь. Відповідно до вимог позитивного знання "історик не може знати більше за те, що міститься в документах. Те, чого немає в документі (думки, чутки), не існує для історії" [17, с.390]. Як зазначають французькі професори права Р. Пенто та М. Гравітц, "починає переважати документальний дух, прагнення до точності як необхідного технічного аспекту професії історика" [18, с.171].

Відповідно, в підручниках з методології історії, таких як "Вступ до вивчення історії" Ш.-В. Ланґлуа і Ш. Сеньобоса (1898 р.), визначалася така процедура дослідження письмових джерел: їхній евристичний пошук, зовнішня критика, внутрішня критика з метою виявлення фактів, а далі – "етап синтезу", що досягається шляхом групування виявлених раніше фактів і побудови загальних формул. Виклад результатів дослідження завершує створення історичного наративу [див.: 19]. Подібний підхід до використання матеріалів джерел, поширений і сьогодні, англійський історик-методолог XX ст. Р.Дж. Колінґвуд називав "компілятивним", або методом "ножиць і клею" [20, с.209].

Роль своєрідного "клею" часто виконує певна філософська теорія або ж пануюча в даному суспільстві ідеологія, котра формує і для історика, і для читача так зване передпосилочне знання в галузі історії. А останнє здебільшого диктує і "групування фактів", і "загальні формули". У радянському суспільстві подібний пізнавальний контекст створювала марксистська філософія історії, тоді як радянська історіографія у джерелознавстві займала позиції, близькі до позитивістських. Свою пізнавальну діяльність вона також спрямовувала на історичні факти як "фрагменти" цілісної об'єктивної реальності, незалежні від волі людей. Історичні джерела трактувалися як "відображення" фактів у свідомості людей, більш чи менш адекватне, щоправда, "ціннісно обтяжене", а значить суб'єктивізоване [див.: 10, с.161-166]. Ступінь об'єктивності інформації, що містилася в джерелах, зазвичай пов'язувався з мірою відповідності "класово-партійних" цілей, які ставилися авторами документів, "об'єктивному функціонуванню і розвитку дійсності" [21, с.125]. Ну а цей "розвиток дійсності" як когерентний процес описувався інтегруючою марксистською формаційною теорією, на якій ґрунтувалася й державна ідеологія. Отже, й тут історіографія виступала більше "історичним самоописом" радянського суспільства, аніж "об'єктивним" описом минувшини. Щоправда, в джерелознавстві розроблялася методика так званої синтетичної критики джерел [див.: 22, с.123-155]. Та вона дає результат при зіставленні даних різних джерел про один і той же факт чи групу фактів, проте мало допоможе в сполученні даних різних джерел про різні аспекти функціонування соціальної системи.

У другій половині XX ст. додаткове підґрунтя для позитивістської й марксистської інтерпретації джерел створила теорія інформації. Вона була сформульована ще 1948 р. американським інженером-зв'язківцем К. Шенноном і невдовзі набула поширення як у природничих, так і в соціальних науках та в історичному джерелознавстві [див.: 23], хоча відносно її прийнятності для соціально-гуманітарних наук її автор висловлював сумніви. Інформацію він розглядав як кількісну міру невизначеності в предметі стосовно іншого предмета, котра знімається внаслідок взаємодії першого з другим. У філософії, зокрема, в марксистській, інформація була потрактована як універсальна кількісна чи якісна "форма відображення" матерії, включаючи кількісні показники відображення об'єктів у свідомості. Описана в теорії інформації двох-елементна система передачі інформації (джерело інформації – приймач інформації) сприймалася в тому дусі, що інформацію містить уже саме джерело і за певних обставин воно передає її приймачеві. Тобто, в

історичному джерелі вже закріплена адекватна інформація про історичну реальність і дослідникові належить лише її вилучити (як і в природі все містить готову інформацію про себе й треба лише навчитися її виявляти).

Тож практично немає принципової відмінності між істориком і природознавцем. З цього приводу академік І.Д. Ковальченко писав: "Інформація, котру фізик черпає з експериментів, історик дістає із джерел. Джерела для нього – також лише носії інформації про минуле, а не якийсь самостійний об'єкт пізнання" [21, с.113]. Якщо фізик повинен усунути спотворюючий вплив самих приладів на результати експерименту, то історик точно так же має вичленити з джерел достовірні дані про минуле. "І в тому, й у іншому випадку вимагається спеціальний конкретно-науковий і теоретичний критичний аналіз та відповідні методи його проведення" [21, с.114]. Причому інформація може бути як фіксованою, так і "прихованою", або структурною. Як результат відображення людьми рис і властивостей реальної дійсності, соціальна інформація, що міститься в джерелі, є об'єктивною. Можна говорити лише про її втрати, а не про видозміни. Утім, не виключене її суб'єктивне спотворення, зумовлене класово-партійною належністю автора, але тоді можна виявити об'єктивну інформацію вже про автора джерела [21, с.125]. Отже, ставиться мета елімінувати суб'єктивний чинник із джерела. Проте, коли б якимсь чином це і вдалося, то це не гарантувало б об'єктивність самого дослідження, оскільки завжди залишається суб'єктивність історика, в т.ч. через його прихильність до тієї чи тієї теорії. Саме на основі останньої він виявляє інформацію різних джерел, передусім структурну, і "зв'язує" її в цілісний опис минулого.

В працях з історичного джерелознавства пострадянської доби ми знаходимо подальший розвиток цього інформаційного підходу до джерел, навіть деяку його абсолютизацію. Ідеться про об'єктивні за своїм характером потоки інформації всередині суспільства, які забезпечують функціонування останнього і водночас є його інформаційним відображенням. Як зазначив В.В. Підгаєцький, "циркулювання потоків достовірної інформації всередині суспільства є обов'язковою умовою існування людського суспільства" [24, с.377]. Елементами цих потоків, що збереглися до сьогодення, виступають носії інформації, що стають для дослідника історичними джерелами – "інформаційними (знаковими) моделями", "інформаційними аналогами", заступниками, "представниками" біосоціальних систем, що існували в минулому і склалися з людей, їх сукупностей, різноманітних їх спільнот [24, с.41-42].

Таке розрізнення "потоків достовірної інформації" у суспільстві і самого суспільства, що складається з людей, в т.ч. творців історичних джерел, призводить до того, що в створенні текстів останніх відбувається "суб'єктивізація об'єктивного", а перед істориком стоїть надскладне зворотне завдання "об'єктивізації суб'єктивного" в джерелах. Російський історик Г.В. Можаяєва [див.: 25] спеціально відзначає, що джерело фіксує "лише частину інформації, що існує в просторі", частина ж "втрачається" при передачі, оскільки "людина, що отримує повідомлення, завжди переломлює його через призму свого суб'єктивного досвіду". Та й цей залишок інформації можна виявити, тільки знов і знов моделюючи індивідуальне "інформаційне поле" творця джерела. Стає очевидною "інформаційна невичерпність" кожного такого джерела. Але тоді через незбіг "інформаційних полів" різних авторів джерел і необхідність їх практично безкінечного "уточнення" стає доволі проблематичним, якщо взагалі можливим, "сполучити" інформацію різноманітних джерел, щоб виявити інтегральне об'єктивне (достовірне) інформаційне підмур'я когерентного історичного процесу, не апелюючи до позаджерельного знання, зокрема, філософсько-історичних теорій.

Таким чином, ті підходи до історичних джерел, що в дусі класичної науки зорієнтовані на виявлення їх об'єктивного змісту (позитивізм, марксизм), хоч і мають цінність з точки зору методики аналізу конкретних джерел, виявляються малоефективними для системного дослідження історії як когерентного процесу. Очевидно, й досі зберігає актуальність зауваження Р.Дж. Колінгвуда, що "сучасна історіографія успадувала від позитивізму, коли брати фактографічний його бік, поєднання небувалої майстерності в опрацюванні проблем дрібного масштабу із небувалою слабкістю в трактуванні великомасштабних проблем" [20, с.195]. Та якщо на шляху когерентного опису історії як суто об'єктивного процесу ніяк не вдається обійти проблему суб'єктивності "свідчень джерел", то, можливо, саме звернення до цієї суб'єктивності забезпечить цілісне бачення історії?

Дійсно, такий підхід до історичних джерел був опрацьований історіографією та філософією історії в контексті розвитку неklasичної науки. В природничих науках цей етап розпочався на зламі XIX-XX ст., коли з'ясувалося, що закони класичної механіки не є універсальними, в різних системах виміру змінюються властивості часу й простору, а результати досліджень багатьох об'єктів, недоступних для людської чутливості, прямо залежать від приладів, створених під безпосереднім впливом людської свідомості. Некласична раціональність визнала роль людської суб'єктивності в науці. Багатьма ж істориками та філософами питання ледь не вирішальної ролі людської свідомості в історії, в створенні джерел було осмислене раніше. Нова стратегія зародилася ще в другій половині XIX ст. в надрах філософії життя як по суті альтернативної щодо позитивізму філософської течії, зорієнтованої передусім на людське, суб'єктивне інтегруюче начало в історії, суспільстві, культурі. Вона в той час не набула значного поширення в прикладних історичних дослідженнях, зате надовго привернула увагу дослідників із цілої низки гуманітарних і соціальних дисциплін та напрямків філософії. Одним із найвідоміших її розробників був В. Дільтей.

На противагу класичній методології природничих наук, спрямованій на повне унезалежнення досліджень від людської суб'єктивності, німецький філософ проголосив внутрішній, духовний світ людини єдиним реальним об'єктом соціально-гуманітарних наук, включно з історією, як "наук про дух". Базою пізнання й витлумачення історичних подій мала стати описова, або розуміюча, психологія, покликана досягнути

всю цілісність душевного життя людини. Останнє, мовляв, і є цілісною історичною реальністю, що складається з психічних переживань людей, тоді як твори літератури, філософії, мистецтва, інші продукти людської творчості є лише зовнішніми вираженнями, фрагментарними об'єктиваціями духовного світу людей. По суті, все, що ми називаємо історичними джерелами – письмові документи, міфологія, література, мистецтво – це “начебто об'єктивоване психічне життя: продукти діючих сил психічного порядку, стійкі утворення, побудовані з психічних складових частин і за їхніми законами” [26, с.99]. Але тільки через них і можливо досягнути свідомість людей, а отже, цілісну психічну реальність історії.

Оскільки, за В. Дільтеєм, глибинна людська природа є “одноманітною”, і ми навіть самі себе розуміємо через зовнішні вираження нашої психіки (дії, письмо тощо), то ми цілком здатні через наше переживання (співпереживання) подібних зовнішніх виражень у тих же авторів історичних джерел (творів) зрозуміти, а потім і викласти в поняттях їхній внутрішній світ. Отож “природу ми пояснюємо, духовне життя ми розуміємо”. Важливо лише охопити нашим переживанням-розумінням не окремі фрагменти, а всю цілісність чужого духовного життя, в якому зводиться воедино цілісність світу. Адже для кожного індивіда життя існує лише у вигляді “зв'язного комплексу” [26, с.16].

Проблема, однак, полягає в тому, що чуже психічне життя саме по собі для нас взагалі є недоступним, його зовнішні (публічні) вираження трансформуються установами публічного спілкування, а переживати врешті-решт ми можемо лише те, що є в нас самих. І це є доволі слабким місцем вчення В. Дільтея, особливо з точки зору його застосування в наукових дослідженнях. Та позаяк альтернативна позитивістська методологія претендувала на те, щоб взагалі усунути суб'єктивне (іманентно людське) з історичних досліджень, то пошуки способів вивчення цього суб'єктивного не припинялись ні в філософії, ні в історичному джерелознавстві. Тому В.Дільтея вважають одним із зачинателів філософської герменевтики та провісником феноменології й екзистенціалізму – впливових у ХХ ст. вчень.

Феноменологія – це напрямок у філософії (марксизм трактує його як “суб'єктивно-ідеалістичний”), предметом якого є “чиста”, або трансцендентальна, свідомість, тобто свідомість, очищена від усіх елементів досвіду суб'єкта. Основоположником феноменології вважається німецький філософ Е. Гуссерль. Вона являє собою “ретельний опис того, що безпосередньо дане свідомості”, а мета її – “встановити певні апріорні структури свідомості, спільні всім людським істотам” і на цьому ґрунті “продемонструвати підвалини всякого знання, включаючи науку і філософію” [16, с.252]. Це досягається Гуссерлем шляхом епохє (грецьк. – утримання від суджень), або ж феноменологічної редукції, коли “ми “виключили”, або, краще сказати, помістили в дужки весь світ речей, живих істот, людей, включаючи й нас самих”, а те, що залишиться (“феноменологічний залишок”), і буде “чистою свідомістю в її абсолютнім самобутті” [27, с.13]. Феноменологію Гуссерля цікавлять не предмети навколишнього світу людини самі по собі, не їхній внутрішній зміст чи поняття про них, а їхні безпосередні явлення свідомості як її внутрішніх феноменів (грецьк. “phainomenon” – “те, що являє себе”), що виникають завдяки інтенціональності самої свідомості, її спрямованості на предмети. В структурі феномена Гуссерль розрізняє сам ментальний акт (сприйняття, пригадування тощо), або ноезис, і конституційований у мисленні образ (те, що сприймається, пригадується), або ноему. Мислення в такому разі виступає як комбінування ноем. Свідомість не “володіє” предметами дійсності, які є для неї недосяжними, не є їх відображенням, а лише породженими нею ж в її інтенціональних переживаннях ноетичними смислами предметів [27, с.82]. Ноема і є носієм цього смислу, смисловою одиницею сприйняття. Заснована Гуссерлем і розвинена його наступниками феноменологія стала справжнім проривом у сферу будови і функціонування свідомості як такої.

У ХХ ст. феноменологія перетворилася на один з найвпливовіших напрямів у філософії, прямо відбившись на формуванні таких течій як екзистенціалізм, персоналізм, герменевтика, а наприкінці століття – на виникненні постмодернізму, зокрема, постструктуралізму й деконструктивізму. Феноменологічний метод набув поширення у лінгвістиці, літературознавстві, соціології, культурології, етнології, антропології тощо, і, врешті-решт, сприяв лінгвістичному поворотові в історіографії. Але з точки зору виявлення когерентності історії це був тупиковий напрям. Адже гуссерліанський суб'єкт – це трансцендентальний суб'єкт. А в умовах реальної історії виявляється, що у різних індивідів – цілісні, але різні і закриті одна для одної, свідомості. Гуссерліанство небезпідставно підозрювали в соліпсизмі. І хоча сам філософ сформулював проблему інтерсуб'єктивності як проблему розуміння дослідником Іншого, та це не давало відповіді на питання: як досліджувати взаємне розуміння (і взаємодію) між самими Іншими в історії?

Проблема свідомості й пов'язаної з нею людської суб'єктивності була не тільки однією з чільних власне філософських проблем, а й з кінця ХІХ ст. перемістилася і в філософію історії та історичну науку. Саме вона спричинила появу й надзвичайне зростання впливу такої філософської течії, як неокантіанство. Як відомо, І. Кант розрізняв природу й історію (суспільство, культуру) за такими ознаками: в природі панують постійні закони природи, а в історії – план природи, тобто цілеспрямований (телеологічний) розвиток, який проявляється в свідомій діяльності людей, їх культурі. Отже, й пізнання їх має відрізнятися: в природі ми розкриваємо закони, а в історії – осягаємо розвиток раціональної і, значить, суб'єктивної діяльності людей. Неокантіанці, передусім баденської школи (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), з одного боку, в дусі Канта, визнавали відмінність наук про природу та історичних наук, які вони називали “науками про культуру”, а з іншого – намагалися забезпечити останнім надійну наукову методологію. Тому, на відміну від філософії життя (В. Дільтея), що розрізняла дві групи наук за предметом (природа чи дух), неокантіанці наполягали на відмінності їхніх методів. У Віндельбанда метод перших – номотетичний (“законовстановлюючий”), а

метод других – ідіографічний (“опис особливого”), а у Ріккєрта, відповідно, – генералізуючий та індивідуалізуючий методи.

Останній метод якраз і передбачає вивчення історії людей на основі врахування їхньої суб’єктивності, а відтак – неповторності, індивідуальності, цілеспрямованості й цілераціональності їхньої діяльності. Ця діяльність, зокнайменше в тому, що може заслуговувати на увагу історичної науки, полягає в індивідуальному чи колективному створенні культурних цінностей, включаючи релігію, мораль, мистецтво, право, державу, цивілізацію, економічні відносини, а також усю сукупність матеріальних цінностей. Спільне творення людьми цінностей і має означати когерентність історії. Підведення діяльності людей під цінності, що є цілком зрозумілими для дослідника, котрий також належить до культури, дозволяє йому і розуміти історію, і пояснювати її. Генералізації тут також можливі, але вони нічого не додають до розуміння насправді індивідуалізованої історії, заснованої на суб’єктивній свідомості людей минулого.

У XX ст. неокантіанський підхід до опису історії набув значного поширення в західній історіографії. Але його індивідуалізуючий метод, що різко вивищував роль суб’єктивності дослідника і роль суб’єктивного начала в історії, ставив під сумнів можливість когерентного опису історії як об’єктивного процесу. Саме тому заснована М. Блоком та Л. Февром французька історична школа “Анналів”, що прагнула перейти до тотальної історії, здатної описати всі сфери суспільного життя в їх єдності, намагалася знайти якийсь “баланс” між неокантіанським ідіографізмом і позитивістським (та марксистським) номотетизмом. Це, однак, висувало занадто великі вимоги до історичного джерела. Вони часто перевищували можливості останнього і примушували обходитись без нього.

Ідея полягала в активному “розпитуванні” джерел задля встановлення об’єктивного і зв’язного змісту подій і явищ, про які джерела самі по собі наче й не повідомляли. Виходило, що історик фактично сам конструє джерело та його інформацію. І що він насамперед шукає? Як пише М. Блок, предмет історії, “в точному й останньому сенсі, – свідомість людей. Відносини, що зав’язуються між людьми, взаємовпливи й навіть плутанина, що виникає в їхній свідомості, – вони-то і становлять для історії справжню дійсність” [28, с.86]. І далі: “Історичні факти – це факти переважно психологічні” [28, с.110]. “Суспільство, як його не розглядай, в остаточному підсумку хай і не сума (це, безумовно, було б надто грубо), проте зокнайменше продукт індивідуальних свідомостей” [28, с.87]. Але це ціле може бути відновлене лише в результаті аналізу, проведеного тим же істориком [28, с.88]. Воно не впливає з самих джерел. На думку Л. Февра, історія “може й повинна створюватись і без письмових документів, коли їх не існує” [29, с.22]. Інтегруючий же вплив на людські спільноти здійснюють досліджувані номотетичним методом економічні та соціальні структури, особливості географічного середовища тощо. Вони сприяють формуванню у людей даного соціуму схожих структур свідомості і колективного несвідомого, що йменуються менталітетом. Єдність менталітету, по суті, й виступає чинником цілісності (тотальності) історії. Проблема тільки в тому, що він, як і індивідуальні свідомості, знову ж таки конструється аналітичним розумом дослідника, а не вивчається прямо. Довести його зв’язок із суспільними структурами вкрай важко.

На необхідність поєднання ідіографізму та номотетизму вказував російський історик-методолог початку XX ст. О.С. Лаппо-Данилевський. У трактуванні історичного джерела він виходив із принципу “визнання чужої одушевленості”. Він писав, що “історичне джерело є реалізований продукт людської психіки, придатний для вивчення фактів з історичним значенням” [30, с.373]. Дослідник має досягти такого стану свідомості, щоб зрозуміти джерело неначе продукт власної свідомості. А позаяк психічна природа людей начебто “однакова”, то це дозволяє йому виявлені факти відносити до цінностей, типологізувати їх, узагальнювати, характеризувати вплив індивіда на зовнішнє (суспільне) середовище. Водночас номотетичний підхід слугує для опису зворотного, “зрівнювального”, впливу середовища на індивідів [30, с.320].

В сучасному російському джерелознавстві намітилось відродження феноменологічної концепції О.С. Лаппо-Данилевського. Вона править за “теоретичну основу” авторам фундаментального підручника з джерелознавства [див.: 31], які також роблять акцент на “розумінні психологічної й соціальної природи історичного джерела”. Вони поділяють думку вченого, що слід “шляхом інтерпретації історичного джерела зрозуміти його автора – людину минулого”, а вже далі “на цій основі здійснюється історична побудова, тобто осмислюється історичний факт не лише в коекзистенціальному (співіснуючому), але, насамперед, і в еволюційному цілому” [31, с.9-10]. Звісно, “єдине ціле” (коекзистенціальне – культура, еволюційне – історія), з яким і Лаппо-Данилевський, і автори підручника співвідносять факти культури, це граничне поняття, яке апіорі присутнє у суб’єкта пізнання і не гарантує досягнення реальної когерентності історії. Тому вони змушені визнати: “Дуже важко виробити такі підходи, які б охоплювали взаємодію біологічної, матеріальної, духовної, еколого-географічної сторін людської природи в їхньому реальному співвідношенні, у їхньому прояві – однієї через іншу” [31, с.109].

Пробують знайти якийсь “компроміс” із позитивізмом і ініціатори створення так званої історичної феноменології історик А.Л. Юрганов та філолог А.В. Каравашкін. Прагнучи обґрунтувати специфічність джерелознавства культури, не ризикуючи, однак, поставити під сумнів досягнення позитивістського джерелознавства, вони навіть історичні факти розділили (за їх “природою”) на дві категорії. Факти першого виду представлені поза міфічною природою свідомості, як факти “чисті”, що начебто перебувають поза будь-якими суб’єктивними оцінками і судженнями. Факти другого виду – ідеї, думки, настрої, що пронизують наявне буття і роблять його живим для культури. Історична феноменологія може звертати увагу й на перший вид фактів, але для неї “найважливішим видом фактів є феномени джерел, функції чужої свідомості, пропущені через неї міфи. Історична феноменологія реконструює міфи як справжню реальність, що здійс-

нилася" [32, с.22]. Для дослідження історичних джерел вони пропонують метод "безпередпосилочної герменевтики". Не вступаючи в дискусію з авторами стосовно можливості самої "безпередпосилочності", відзначаючи, що визнання двох категорій фактів по суті означає протиставлення двох історичних реальностей – "об'єктивної" і "суб'єктивної", а значить, і двох цілісних історій минулого, логічно з'єднати які практично неможливо.

Отже, якщо придивитись до трактувань місця і ролі джерел в осягненні когерентності історії, що збираються й на початку ХХІ ст., то увагу привертають щонайменше три доволі суперечливі речі. По-перше, в науці, призначеній виявити зв'язність історичного минулого, одночасно співіснують дві різні й за багатьма параметрами взаємовиключні дослідницькі стратегії: позитивістсько-марксистська, що через історичні джерела прагне розкрити об'єктивну першооснову єдності історії, та феноменологічна, що на підставі тих же джерел претендує на виявлення її суб'єктивної першооснови. Не здатна врятувати ситуацію і деколи виголошувана ідея їх взаємодоповнюваності, оскільки "принцип додатковості", до якого зазвичай апелюють, був свого часу сформульований Нільсом Бором не для гуманітарних, а для природничих наук (квантової механіки). З іншого боку, здійснювані останнім часом спроби якось поєднати обидві стратегії вказують на їхню недостатність, обмеженість і навіть певну штучність.

По-друге, розгляд в обох стратегіях джерела лише як "посередника" між "суб'єктом" (істориком) і не досяжним для нього "об'єктом" (минулою реальністю – чи суб'єктивною, чи об'єктивною) породжує неминучу довольність ("суб'єктивність") цього "суб'єкта" в трактуванні "об'єкта". Тут завжди присутні його індивідуальні досвід та інтуїція, а отже, "скільки істориків, стільки й історій".

По-третє, і це для нас найсуттєвіше, традиція шукати в історичних джерелах відображення чи то свідомості конкретних людей (їх авторів), чи то конкретних історичних подій і явищ не дозволяє описувати на підставі самих джерел історію цілих суспільств, культур, цивілізацій. Такого роду цілісність постає тільки як уявлення, як філософський чи логіко-філософський конструкт, тобто як метафізичне ціле. Воно не виводиться безпосередньо з комплексу фактів і джерел, через що виникає, зокрема, непереборна складність в інтерпретації останніх, відома як "герменевтичне коло". Вивчення системної зв'язності масивів джерел в обох стратегіях зазвичай "зупиняє" необхідність попереднього, а насправді безкінечного, уточнення "інформаційних полів" чи "внутрішніх світів" авторів численних джерел.

Зазначені суперечності (а їх перелік можна продовжити) не свідчать про якусь іманентну помилковість обох дослідницьких стратегій. Вони вказують лише на те, що започаткована колись Р. Декартом і надзвичайно продуктивна для самого процесу становлення науки концепція "двох субстанцій" вже значною мірою вичерпала себе. Сьогодні зрозуміло, що давні сподівання "очистити" історичні джерела та історичні дослідження від суб'єктивізму ніяк не справдилися. З іншого боку, виявилась недоступною для наукового вивчення і сама свідомість (суб'єктивність) людей минулого, включаючи авторів джерел. Відомий американський філософ Дж. Сьорл зазначає: "З XVII століття освічені люди на Заході стали приймати одну абсолютно висхідну передумову: *реальність об'єктивна*. Дане припущення багатьма шляхами довело свою корисність для нас, але воно вочевидь хибне, що виявляє навіть миттєва рефлексія над своїми власними суб'єктивними станами" [33, с.36-37]. Він спеціально наголошує, що "не існує способу, за допомогою якого я міг би спостерігати чияюсь свідомість як таку", і що "стандартна модель спостереження не працює по відношенню до свідомості суб'єктивності. Вона не працює по відношенню до свідомості інших людей, рівно як і по відношенню до своєї власної" [33, с.104-105].

Між тим, сама наука, зокрема, природознавство, на зламі ХХ-ХХІ ст. вступає в нову добу розвитку – постнекласичну, коли частково втрачають своє колишнє значення попередні підходи і до природи, і до суспільства, з'являється нове світобачення. Український філософ В.О. Цикін зазначає, що тепер характерною рисою науки стає "універсальний еволюціонізм", а в "в постнекласичній науці під впливом ідей синергетики утверджується концепція *цілісності* – холізму, згідно з якою світобудова, біосфера, ноосфера, суспільство, людина являють собою єдину цілісність. Проявом цієї цілісності є те, що людина перебуває не поза об'єктом, котрий вивчає, а всередині його, вона лише частина, що пізнає ціле" [34, с.162,166]. Це означає, що традиційне протиставлення об'єктивного і суб'єктивного в пізнанні втрачає якщо не взагалі свій сенс, то принаймні свою гостроту.

У вивченні ж суспільства, його історії, де породжена картезіанською традицією суб'єкт-об'єктна дихотомія здавна ускладнювала дослідницький процес, формуються нові наукові стратегії, спроможні усунути цю дихотомію з практики системних історичних досліджень. Такою є стратегія, що випливає з системної теорії суспільства німецького соціолога Нікласа Лумана. Однією з революційних ідей цієї теорії, здатних вплинути і на джерелознавчі студії, є концепція суспільства як самореферентної автопоетичної системи, що складається не з людей чи їх зв'язків, а лише з комунікацій між людьми, тоді як люди належать до зовнішнього світу суспільства як системи комунікацій. Якщо ж у суспільстві мають місце лише комунікації, то ними виступають і історичний факт (значення має лише комунікативний бік тієї чи іншої події або явища), й історичне джерело, і повідомлення дослідника про їх вивчення. В такому разі між фактом і джерелом немає принципової різниці. По суті це одне й те ж. Справа тільки в тому, що лише окремі комунікації минулого, зокрема, письмові тексти, є для нас доступними і здатні вказувати на себе та на інші суспільні комунікації. Це робить частково доступним для наших спостережень і саме минуле. Нам лише слід обрати більш-менш надійні процедури його вивчення.

Водночас знімається й питання дихотомії суб'єктивного й об'єктивного в джерелі. Комунікація-джерело є і тим і іншим, або, що точніше, – ні тим ні іншим. Онтологічні “фігури” суб'єкта і об'єкта тепер замінюються двома сторонами розрізнення всередині самої комунікації або системи комунікацій. Сам Н. Луман пише про це: “Розрізнення суб'єкта й об'єкта (мислення й буття, пізнання й предмета) пізнання завжди є ні чим іншим, як внутрісистемним розрізненням самореференції й зовнішньої референції” [35]. На його думку, недоліком традиційних понять суб'єкта і об'єкта було те, що вони “обмежували кожне питання про єдність розрізнення вказівкою на факти свідомості або природу речей. Якщо переходять до розрізнення самореференції й зовнішньої референції, то просуваються як мінімум на крок далі. Тоді єдністю розрізнення є щораз та система, що його практикує. Позиції, які раніше займали природна космологія або теорія свідомості, котра саму себе вбачає абсолютно, звільняються й займаються радикальним релятивізмом референції системи, що більше не знає іншого опису світу, ніж як спостерігачем, ніж як системою” [35]. Інакше кажучи, в комунікативній системі місце суб'єкта займає само-віднесення (до системи) повідомлень, а місце об'єкта – іншо-віднесення породженої в самій системі інформації про події та явища в навколишньому світі. Завдання дослідника полягає в тому, щоб виявити код, за яким у системі розрізняються само-віднесення та іншо-віднесення комунікацій, розрізняються повідомлення та інформація, а самі комунікації вибудовуються в систему. Звісно, для визначення коду розрізнення потрібно зіставити (зв'язати) багато комунікацій системи у їх послідовності. “Найбільш радикальна перебудова...”, – пише Н. Луман, – полягає в переході від міркувань про об'єкти до міркувань про розрізнення” [36, с.63].

В застосуванні до історії це означає редукцію комплексності самого історичного джерела, “зведення” його до однієї з комунікацій у тій чи тій системі. Таке фактичне абстрагування від багатьох інших його характеристик радикально змінює його статус у дослідженні. Це вже не окреме “свідчення про” чи “носіє інформації про”, а реальний елемент реальної зв'язаності історичних подій. Як комунікація (а лат. *communis* означає “поєдную”) воно саме стає ланкою з'єднання фактів-комунікацій у смисловій системі і може вивчатися тільки в ній. На відміну від традиційного підходу до джерел, увага зосереджується не на всебічному аналізі якогось даного джерела, а на виявленні продовження певної смислової комунікації уже в наступному джерелі-комунікації, котре й показує її розуміння, прийняття чи неприйняття в даній системі. Порівняно з розглянутими вище стратегіями, відбувається перехід від дослідження “інформаційних потоків у суспільстві” до аналізу системної зміни суспільних комунікацій з відповідним їх інформаційним наповненням, та від вивчення джерел як “реалізованих продуктів людської психіки” до спостереження за джерелами-комунікаціями як першоелементами соціальної системи. Звісно, значна частина традиційних джерел (матеріальні і природні об'єкти тощо) належать не до систем комунікацій, а до їх зовнішнього світу, і може залучатися у вивчення взаємодії системи і навколишнього середовища.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, відмітимо, що проблема суб'єкт-об'єктної дихотомії (“антиномії”, “кореляції”) факту історичного джерела є однією з найскладніших з точки зору виявлення когерентності історії. Її наявність завжди була одним із чинників, що живили сумніви в науковому статусі історії. Виникла вона під впливом картезіанської ідеї двох субстанцій – тілесної та душевної (матерії й свідомості), яка у філософії й теорії пізнання вилілась у парадигмальне протиставлення об'єкта і суб'єкта. Ця концепція сприяла становленню природничих наук та їх методології, але ускладнила набуття наукового статусу соціально-гуманітарними дисциплінами, передусім історією, позаяк її “об'єкт” і “посередник” на шляху до нього – історичне джерело – самі поєднували в собі об'єктивне та суб'єктивне. За цих обставин вже у XIX ст. сформувалися дві основні стратегії в інтерпретації “посередницької” ролі джерел на шляху осягнення когерентності історії.

Іти шляхом природничих наук та елімінувати “суб'єктивність” за нормами класичної науки пробували позитивізм і марксизм. Досліджувати передусім суб'єктивне і цим гарантувати історії особливий статус гуманітарної науки (це вже відповідало ряду критеріїв некласичної раціональності) намагалися неокантіанство, феноменологія, герменевтика. В результаті історична наука змогла акумулювати величезний історичний матеріал і освоїти різноманітні методи і методики його опрацювання. Проте не вдалося ні усунути з результатів досліджень джерел суб'єктивність, ні знайти надійні способи дослідження цієї суб'єктивності. Здійснені останніми роками спроби дещо еклектично поєднати обидві стратегії засвідчують лише нездоланність існуючих перед ними перешкод. Нові можливості в подоланні суб'єкт-об'єктної дихотомії фактів джерел відкриває постнекласична соціологічна системна теорія Н. Лумана. Вона змінює статус традиційного джерела із “свідчення” на безпосередній елемент зв'язності історичного процесу. Але більш конкретний аналіз цих перспектив потребує окремого висвітлення.

Джерела та література

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х., 2008.
2. Реєнт О.П. Деякі проблеми історії України XIX-XX ст.: стан і перспективи наукової розробки / О.П.Реєнт // Український історичний журнал. – 2000. – № 2.
3. Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки / Л.В.Таран // Український історичний журнал. – 1999. – №1.
4. Эксле О.Г. Культура, наука о культуре, историческая наука о культуре: размышления о повороте в сторону наук о культуре / Отто Герхард Эксле (пер. с нем. Ю.Е.Арнаутовой) // Одиссей. Человек в истории. 2003. / Гл. ред. А.Я.Гуревич; Ин-т всеобщей истории. – М., 2003.

5. Бессмертный Ю.Л. "Анналы": переломный этап? / Ю.Л. Бессмертный // Одиссей. Человек в истории. 1991. – М., 1991.
6. Копосов Н.Е. Как думают историки / Н.Е. Копосов. – М., 2001.
7. Хвостова К.В. Проблемы исторического познания в свете современных междисциплинарных исследований / К.В. Хвостова, В.К. Финн. – М., 1997.
8. Вжозек В. Историография как игра метафор: судьбы "новой исторической науки" / Войцех Вжозек // Одиссей. Человек в истории. 1991. – М., 1991.
9. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М.Литвин, В.І.Гусєв, А.Г.Слісаренко та ін. – К., 2002.
10. Барг М.А. Категории и методы исторической науки / М.А. Барг. – М., 1984.
11. Гуревич А.Я. О кризисе современной исторической науки / А.Я. Гуревич // Вопросы истории. – 1991. – №2-3.
12. Космина В.Г. Проблема історичного факту в класичній, некласичній та постнекласичній науці / В.Г. Космина // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2007. – Випуск XXI.
13. Космина В.Г. Історичний факт у цивілізаційному аналізі історії / В.Г. Космина // Історичний журнал. – 2008. – №1.
14. Луман Н. Самоописания / Н.Луман; Пер. с нем. / А. Антоновский, Б. Скуратов, К. Тимофеева. – М., 2009.
15. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках / Р. Декарт. – К., 2001.
16. Прист С. Теории сознания / Стивен Прист; Пер. с англ. Грязнова А.Ф. – М., 2000.
17. Савельева И.М. Знание о прошлом: теория и история: В 2 т. / И.М. Савельева, А.В. Полетаев. – СПб., 2003-2006. – Т. 1: Конструирование прошлого. – 2003.
18. Пэнто Р. Методы социальных наук / Р. Пэнто, М. Гравитц; Пер. с франц. Боботов С.В., Глазов Ю.А. / Под ред.: Казимирчук В.П. (Вступ. ст.), Туманов В.А. (Вступ. ст.). – М., 1972.
19. Ланглуа Ш.-В. Введение в изучение истории / Ш.-В. Ланглуа, Ш. Сеньобос; Пер. с фр. А.Серебряковой. – 2-е изд. – М., 2004.
20. Колінгвуд Р.Дж. Ідея історії / Робін Дж. Колінгвуд; Пер. з англ. О. Мокровольський. – К., 1996.
21. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / И.Д. Ковальченко; Отд-ние истории РАН. – 2-е изд., доп. – М., 2003.
22. Быковский С.Н. Методика исторического исследования / С.Н. Быковский. – Л., 1931.
23. Ковальченко И.Д. Исторический источник в свете учения об информации / И.Д. Ковальченко // История СССР. – 1982. – №3.
24. Підгаєцький В.В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття. Навч. посіб. / Віталій Васильович Підгаєцький. – Д., 2001.
25. Можаяева Г.В. Роль исторической информации в современном источниковедении [Электронный ресурс] / Г.В. Можаяева. – Режим доступа: <http://huminf.tsu.ru/scince/publications/mojaeva/role.htm> – Назва з титулу екрану.
26. Дильтей В. Описательная психология / В.Дильтей; Второе издание. Пер. с нем. – СПб., 1996.
27. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль; Пер. с нем. – М., 1994.
28. Блок М. Апология истории или Ремесло историка / М. Блок; – 2-е изд., доп. Пер. с фр. Е.М. Лысенко. – М., 1986.
29. Февр Л. Суд совести истории и историка (1933) // Февр Л. Бои за историю. Сб. ст. / Пер. с фр. – М., 1991.
30. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории / А.С.Лаппо-Данилевский. – СПб., 1910-1913. – Вып. 1-2.
31. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие / И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцева. – М., 1998.
32. Каравашкин А.В. Опыт исторической феноменологии: Трудный путь к очевидности / А.В. Каравашкин, А.Л. Юрганов – М., 2003.
33. Серл Дж. Открывая сознание заново / Джон Серл; Перевод с англ. А.Ф. Грязнова. – М., 2002.
34. Цикин В.А. Проблема смены гносеологической парадигмы / В.А. Цикин // Практична філософія. – 2004. – №1.
35. Луман Н. Почему необходима "системная теория"? / Н. Луман. Пер. с нем. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/6525>. 16.12.2002. – Назва з титулу екрану.
36. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман. Пер. с нем. / А. Антоновский. – М., 2004.

Космина В. Г. Субъект-объектная дихотомия исторического источника и вопрос когерентности исторического процесса

В статье анализируется проблема субъект-объектной дихотомии исторического источника. Она продолжает время препятствовала достижению когерентности в исследовании исторических фактов и исторических источников. Автор статьи предлагает решить эту проблему, применив системно-коммуникативную социологическую теорию Никласа Лумана.

Ключевые слова: исторический источник, исторический процесс, когерентность, субъект-объектная дихотомия

Kosmyna V. G. Subjekt-objekt dichotomy of historical source and the problem of coherence of historical process

The article analyses the problem of subjekt-objekt dichotomy of historical source. For a long time this problem has prevented achieving coherence in research of historical facts and historical sources. The author of the article suggests to solve this problem by applying system-communicative sociological theory of Niklas Luhmann.

Keywords: historical source, historical process, coherence, subjekt-objekt dichotomy